Materiály

Časopis „Sovětská věda – Historie“ jako „vzor“ historikovy práce a nástroj ideologizace vědy

Bohumil Jiroušek

Výrazným nástrojem indoktrinace moderních společností (obecně lze říci společenského myšlení jako takového) jsou – vedle školství, ovlivňujícího zejména děti a mládež – moderní komunikační média; tvoří pomyslné síto, jehož prostřednictvím jsou informace poskytovány, filtrovány a určitým způsobem prezentovány. V zásadě to platí ve všech režimech, ovšem autoritativní režimy toho využívají mnohem intenzivněji, respektive se snaží mnohem důsledněji a jsou schopny mnohem účinněji regulovat informační toky a bránit pronikání „nežádoucích“ informací na veřejnost. Z hlediska české a československé vědy to bylo nejvíce patrné počátkem padesátých let uplynulého století.¹

1 Srv. SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepiscectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011; DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka: Ideologizace vědy a školství. In: DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka – SOMMER, Vítězslav – DINUŠ, Peter: *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. (Práce z dějin vědy, sv. 23.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2010, s. 9–96.

Zatímco krátce po únoru 1948 nově etablovaný komunistický režim teprve hledal způsoby, jak přeměnit či vytvořit instituce v souladu s požadavkem ideologicky definované jednoty pod egidou monopolně vládnoucí strany, na počátku padesátých let již tohoto cíle v hlavních rysech dosáhl a zaměřil se (často s pomocí sovětských poradců) na to, aby tyto instituce produkovaly očekávané výsledky a aby získal maximální kontrolu nad jednáním různých aktérů.

Československo-sovětský institut

Jedním z projevů indoktrinace podle sovětského vzoru bylo – podobně jako v dalších zemích socialistického bloku – založení Československo-sovětského institutu (ČSI), který vznikl 14. června 1950 při ministerstvu školství, věd a umění; ministr Zdeněk Nejedlý se také stal prvním předsedou institutu.² Při zřízení Československé akademie věd byl pak – v souladu s původním plánem – převeden do jejího svazku.³ S postupující proměnou „ideologické práce“⁴ se ukazovalo, že původní zaměření Československo-sovětského institutu ČSAV na popularizaci sovětské vědy je neudržitelné, neboť společenskovední ústavy Československé akademie věd s končícím stalinismem stále více směřovaly k původnímu výzkumu a nespokojovaly se již jen s pouhým popularizováním vědy v duchu Zdeňka Nejedlého, obnášejícím především svébytný výklad husitství a poučku, že Sovětský svaz je náš jediný vědecký vzor.

Ke konci března 1955 tak byl Československo-sovětský institut ČSAV ve stávající podobě zrušen, respektive jeho název byl přenesen na dosavadní Ústav ruského jazyka, literatury a dějin SSSR,⁵ jehož novým ředitelem se stal předválečný člen Historické skupiny Jaroslav Vávra,⁶ vedoucím historického oddělení pak Karel Her-

2 Vedoucím oddělení historie Československo-sovětského institutu tehdy byl historik Václav Husa, tajemníkem Jaroslav Vávra. K sovětizaci historiografie ve východním bloku viz GÓRNY, Maciej: *„Die Wahrheit ist auf unserer Seite“: Nation, Marxismus und Geschichte im Ostblock*. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau 2011 (původní polské vydání: *Przede wszystkim ma być naród: Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*. Warszawa, Trio 2007).

3 K institutu viz předmluvu inventáře příslušného archivního fondu: PAULOVÁ, Olga: *Československo-sovětský institut ČSAV 1953–1963: Inventář fondu*. Praha 1975 (inventář je dostupný v badatelně Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR, v.v.i.).

4 Roli ideologické výchovy během 50. let výrazně přebíraly instituce napojené přímo na ÚV KSČ (straničká muzea, Ústav dějin KSČ), zatímco ČSAV směřovala k vědecké produkci (viz SOMMER, V.: *Angažované dějepiscectví*, s. 72 n. a 176 n.).

5 Ústav ruského jazyka, literatury a dějin SSSR ovšem vznikl oddělením od Československo-sovětského institutu ČSAV k 1. lednu 1954.

6 Viz VÁVRA, Jaroslav: Československo-sovětský institut v letech 1950–1954. In: *Slovanský přehled*, roč. 62, č. 2 (1976), s. 81–90; HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*. Praha, Karolinum 1999, s. 123. K Historické skupině viz PETRÁŇ, Josef: Historická skupina. In: PÁTEK, Jaroslav – ŠEDOVIČ, Věra (ed.): *Studie z obecných dějin: Sborník historických prací k sedmdesátým narozeninám prof. dr. Jaroslava Charváta*. Praha, Univerzita Karlova 1975, s. 11–47; JIROUŠEK, Bohumil: *Historik Jaroslav Charvát v systému vědy a moci*. Praha, Arsci 2011 (mj. s. 164, kde je pojednáno o semináři Socialistické akademie na téma

man.⁷ Československo-sovětský institut ČSAV později v negativním slova smyslu proslul zejména kvůli dalšímu svému řediteli Václavu Královi,⁸ to se však již dostáváme mimo sledované období, neboť časopis *Sovětská věda – Historie* v té době již přestal vycházet, když v roce 1956 řadu časopisů *Sovětská věda* nahradil časopis *Sovětská rusistika*.⁹

Samotný Československo-sovětský institut měl od svého ustavení následující úkoly: „1. organizovat v Československé republice všestranné studium SSSR, jeho zřízení, života a kultury, 2. propagovat sovětskou vědu a seznamovat vědeckou veřejnost s jejími výsledky, 3. vyvíjet a podporovat samostatnou vědeckou práci o SSSR a 4. působit k tomu, aby se čs. věda orientovala na základech vybudovaných vědou sovětskou, nejpokročilejší a nejpokrokovější vědou na světě.“¹⁰ K činnosti institutu tak samozřejmě patřilo i zvaní sovětských odborníků k přednáškám, nicméně základní bází, již bylo možno využít k propagaci sovětské vědy jako vzoru práce i ideologické interpretace skutečnosti, byl odborný tisk.¹¹

Časopisecké řady „Sovětská věda“

Řada časopisů *Sovětská věda* – odděleně pro různé vědní obory – vznikla v roce 1950 s cílem naplňovat vědní politiku Československo-sovětského institutu i ministerstva školství, věd a umění, tedy ukazovat československému lidu úspěchy sovětské vědy ve všech vědních oborech. Přesné počty jednotlivých řad časopisu *Sovětská věda* – vzhledem ke změnám v jejich vydávání – je obtížné rekonstruovat. Přibližně můžeme hovořit o čtyřiaadvaceti různých titulech, zahrnujících společenskovědní, přírodovědní i technické obory, s celkovým nákladem sto tisíc výtisků za všechny

VŘSR a naše národní svoboda); TÝŽ: The Journals of the Historical Group. In: *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen / Prague Economic and Social History Papers*, sv. 12 (2010), s. 101–116.

7 Viz PAULOVA, O.: *Československo-sovětský institut ČSAV 1953–1963*, předmluva inventáře.

8 Viz např. ŠPERNÁK, Roman: „Se soudružským pozdravem“ zůstávám dál: Rok 1968 v životě a díle Václava Krále. In: JIROUŠEK, Bohumil a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie: Kapitoly z historiografie 20. století*. České Budějovice, Jihočeská univerzita 2008, s. 403–411. Srv. též KRÁL, Václav: *Dvacet pět let Československo-sovětského institutu*. In: *Československo-sovětské vztahy*, sv. 5. Praha, Univerzita Karlova 1976, s. 7–14.

9 Československo-sovětský institut vedle nich v letech 1951–1968 vydával také časopis *Praha – Moskva*, jenž se věnoval spíše problematice sovětské kultury.

10 LEVORA, Josef: *Československo-sovětský institut 1950–1955: Inventář fondu*. Praha 1980, předmluva (inventář je dostupný v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR, v.v.i.).

11 Srv. též Dopis presidenta republiky Klementa Gottwalda Československo-sovětskému institutu, Lány dne 6. listopadu 1950. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 1, č. 1–2 (1950–1951), s. 1: „Československá věda a celá naše kultura má před sebou velký úkol osvojit si výsledky nejpokročilejší vědy na světě, sovětské vědy, a pracovat v úzkém souručenství s ní k dalšímu pokroku lidského ducha. Bez toho není myslitelný rozvoj naší vědy, bez toho nemůže naše věda splnit požadavky, které na ni klade budování socialismu v naší vlasti. Věřím, že Československo-sovětský institut se stane hlavní pákou při plnění tohoto úkolu.“

řady.¹² Některé tituly přitom vycházely i mimo mateřský pražský institut (například v Bratislavě od roku 1953 vydávaná *Sovietska veda – Telesná kultúra*).¹³

Z hlediska české i československé historické vědy padesátých let byl zásadní časopis *Sovětská věda – Historie*, jenž byl vydáván v letech 1950 až 1955 a minimálně do počátku roku 1953 vlastně nahrazoval neexistující ústřední domácí periodikum pro daný obor. Český časopis historický, redigovaný Václavem Chaloupeckým a Karlem Stloukalem, byl totiž v roce 1949 zastaven, avšak mladí „marx-leninští historikové“ tehdy ještě nebyli schopni takovýto vědecký časopis naplnit svou produkcí.¹⁴ To se podařilo až v roce 1953 se založením *Československého časopisu historického*, který byl narozdíl od svého předchůdce již ideologicky zcela konformní.¹⁵ Tuto náhradní roli *Sovětské vědy – Historie* můžeme samozřejmě vnímat ve dvou rovinách – jako kompenzaci absentsujícího periodika, ale především jako imperativ, že je nejprve nutné převzít a interiorizovat nový model historické vědy, než bude moci vyraší rozsáhlá tvorba původních marxisticko-leninských textů z pera československých autorů.¹⁶ Časopis *Sovětská věda – Historie* tak měl jednoznačně sloužit jako pomůcka, z níž měla veškerá tvorba zdejších historiků vycházet. Jak uvidíme, lze v nedlouhých dějinách tohoto periodika vystopovat obě tyto funkce.

Třebaže se výjimečně konaly i porady redakčních tajemníků všech řad časopisu *Sovětská věda*,¹⁷ reálně z hlediska jeho obsahu to nemělo podstatnější význam. V roce 1952 měla časopisecká řada *Sovětská věda – Historie* 3929 odběratelů, redakce však chtěla navýšit náklad na devět tisíc výtisků, aby jej posléze zase snížila na šest tisíc kusů, neboť značná část nákladu zůstávala na skladě.¹⁸

Archivní fondy k redakční činnosti celého komplexu časopiseckých řad *Sovětská věda* jsou nerozsáhlé a poměrně skoupé na informace, ještě více to pak platí pro tu kterou konkrétní řadu časopisu, některé úkoly však byly redakcím ukládány jednotně. V pokynech Československo-sovětského institutu pro redakční tajemní-

12 Viz LEVORA, J.: *Československo-sovětský institut 1950–1955*, předmluva.

13 *Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR*, v.v.i., Praha (dále MUA AV ČR), fond (f.) Československo-sovětský institut 1950–1955, karton (k.) 13, inventární číslo (inv. č.) 179, *Sovietska veda – Telesná kultúra*.

14 Viz JIROUŠEK, Bohumil: Zánik Českého časopisu historického po únoru 1948 ve světle dobových dokumentů. In: *Český časopis historický*, roč. 107, č. 1 (2009), s. 119–147.

15 Viz HRUBÝ, Karel: První desetiletí Československého časopisu historického (1953–1962). In: *Tamtéž*, roč. 97, č. 4 (1999), s. 780–802.

16 Ke slovenské historiografii té doby a jejímu ovlivnění českou historiografií viz HUDEK, Adam: *Najpolitickéjšia veda: Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*. Bratislava, Typo-set – Historický ústav Slovenskej akadémie vied 2010.

17 MUA AV ČR, f. Československo-sovětský institut 1950–1955, k. 12, inv. č. 156, Zápisy ze schůzí redakčních tajemníků časopisů *Sovětská věda*; *tamtéž*, inv. č. 157, Publikace ČSI – časopisy; inv. č. 159, Přehledy časopisů vydávaných ČSI. Tyto porady se konaly maximálně dvakrát do roka a řešily společný rámec hospodaření (výplatu honorářů), grafické zpracování, případně závazky k navýšení nákladu o sto procent (plán na rok 1952).

18 *Tamtéž*, inv. č. 159, Přehledy časopisů vydávaných ČSI, zápisy z let 1952–1954; inv. č. 158, Směrnice, pokyny a oběžníky, Zpráva o časopisech Čs.-sovětského institutu. Větší náklad než řada *Historie* měla už pouze řada *Politická ekonomie* (8700 výtisků) a řada *Zemědělství* (12 000 výtisků), nejnižší náklad naopak měla řada *Sovětský film* (1500 výtisků).

SOVĚTSKÁ VĚDA

ZPRÁVY ČESKOSLOVENSKO-SOVĚTSKÉHO INSTITUTU

Sekce společenských věd

8

LISTOPAD-PROSINEC 1951

ODDELENÍ

HISTORIE

Za příkladem sovětské historické vědy

Na okraj Měsíce československo-sovětského přátelství

Sledovat vynikající příklad sovětské historické vědy soustavně, důsledně a ve všech oborech se jeví pro naši historickou práci jako úkol prvořadého významu a jako úkol naprosto neodkladný. Stále zřetelněji a v roce právě uplynulém stále naléhavěji vyvstával tento úkol před vždy širšími a širšími kruhy našich historiků.

Nejdůležitějším podnětem, jehož dosah si zprvu uvědomovali ne mnozí, byl tu příklad velké sovětské diskuse o jazykovědě, která geniálními články Stalinovými rozřešila tak mnohé základní otázky historické vědy. Následující pak diskuse a první pracovní výsledky sovětských historiků, založené na jasných a nezvratných vývodech J. V. Stalina, ukázaly správný směr badatelské práce i naší historické vědě.

K tomu přistoupila nesmírně cenná, bezprostřední možnost vzájemného poznání a výměny názorů mezi sovětskými a našimi vědeckými pracovníky, když u příležitosti otevření Československého institutu při oslavách 33. výročí Velké říjnové revoluce dleli v Československu přední představitelé sovětské vědy, akademik B. D. Grekov, historik I. I. Udalcov, profesor filosofie V. I. Světlov. Zatím co akademik Grekov a historik západních Slovanů Udalcov mohli s našimi historiky projednat konkrétní otázky historické problematiky přímo naši nebo jí velmi blízké (počátky feudalismu a vývoj rolnictva u Slovanů, revoluční hnutí českého a slovenského lidu v 19. a 20. století), pak theoretické přednášky V. I. Světlava (o komunistické výchově na sovětských vysokých školách) a o něco později V. A. Fominové (o významu prací J. V. Stalina o otázkách jazykovědy), dále podtrhly to, co jako metoda bylo krásně patrné především v přednáškách B. D. Grekova, které byly vzornou ukázkou marxisticko-leninské interpretace a zevšeobecnění nesmírně bohatého pramenného materiálu. Přednášky S. A. Stěgara, docenta moskevského Leninova pedagogického ústavu, znamenaly další přínos, a to v dvojím směru: zdůraznily význam studia nejnovějších dějin imperialismu, pře-

Typický úvodník v časopise Sovětská věda – historie

ky je především zdůrazněno poslání časopisů *Sovětská věda*: „...budou ve formě překladů, výtahů, recenzí, bibliografie, článků a zpráv přinášet výsledky a zkušenosti sovětské vědy a umění podle potřeb vědy a praxe. Studium uveřejněných materiálů a jejich využití v praxi bude čtenářům usnadňováno redakčními úvody, vysvětlivkami a seznamy literatury. Časopisy budou pomáhat nejen zkušeným odborným pracovníkům, nýbrž také vědeckému dorostu, středním kádřím, úderníkům a zlepšovatelům, aby se správně orientovali v sovětské literatuře, aby ji dovedli správně hodnotit a využívat. Časopisy *Sovětská věda* budou co nejvíce navazovat na činnost příslušných oddělení a pracovních skupin a zveřejňovat výsledky jejich studijní a propagační činnosti. Redakce zlepší kontrolu překladů, budou organizovat síť dopisovatelů, pořádat čtenářské konference a zaměřit obsah podle potřeb a připomínek čtenářů.“¹⁹ Redakční úvodníky měly poukazovat na „cíl a příčiny rozvoje sovětské vědy a techniky ve srovnání s vědou a technikou kapitalistickou v uváděném oboru (je nutno vždy vycházet z posledních prací s. Stalina, hlavně z [práce] ‘Ekonomické problémy socialismu v SSSR’, a z výsledků XIX. sjezdu KSSS)“ a také stručně upozorňovat na stav daného oboru v Československu, v případě technických oborů pak také na uplatnění „sovětských zkušeností pro urychlené plnění posledního roku Gottwaldovy pětiletky“.²⁰

„K první i poslední pravdě“

Redakční rada časopisu *Sovětská věda – Historie* pracovala zpočátku – podle titulních listů – ve složení Jaroslav Vávra (vedoucí redaktor), Václav Čejchan, Zdeněk Eis, Ludovít Holotík, Jozef Hrozičnik, Bohumil Lehár, Josef Macek, Otakar Nahodil, V. Vágnerová.²¹ Od druhého ročníku se redakce rozšířila o Františka Hejla, Josefa Polišenského a Karla Krbce (tajemník redakce), naopak odešel Václav Čejchan.²² Ve třetím ročníku nově přibyli Jiří Hánl, Karel Herman, František Kavka, Dimitr Krandžalov, Josef Kudláček, Václav Mejstřík a Pavel Oliva, zatímco novou tajemnicí redakce – po Krbcově odchodu – se stala V. Budilová.²³

Další personální obměna – spolu se zjednodušením názvu časopisu na *Sovětská historie* – nastala v následujícím čtvrtém ročníku, kdy došlo k zúžení redakční rady a k vytvoření redakčního kruhu. Redakční rada pak pracovala ve složení Jaroslav Vávra (vedoucí redaktor), Miloš Gosiorovský, Karel Herman, Jozef Hrozičnik, Václav Husa, Dimitr Krandžalov, redakční kruh tvořili Jiří Hánl, František Hejl, František Kavka, Vlasta Kladivová, Jozef Kudláček, Bohumil Lehár, Pavel Oliva a Bohumila Zástěrová, tajemnicí redakce i nadále byla V. Budilová.²⁴ Tehdy se také

19 *Tamtéž*, inv. č. 158, Směrnice, pokyny a oběžníky, Pokyny pro redakční tajemníky, nedatováno (1953).

20 *Tamtéž*, Pokyny pro vypracování redakčních úvodů.

21 Viz titulní list 1. ročníku časopisu *Sovětská věda – Historie* (1950–1951).

22 Viz titulní list 2. ročníku časopisu *Sovětská věda – Historie* (1952).

23 Viz titulní list 3. ročníku časopisu *Sovětská věda – Historie* (1953).

24 Viz titulní list 4. ročníku časopisu *Sovětská historie* (1954).

utvořil formální okruh spolupracovníků, který byl tvořen českými, výjimečně i zahraničními vědci (v několika případech i českými studenty sovětských vysokých škol v Moskvě a Leningradu).²⁵ Při vstupu do pátého, posledního ročníku byl redakční kruh opět zrušen a redakce pracovala ve složení Jaroslav Vávra (vedoucí redaktor), Miloš Gosiorovský, Karel Herman, Jozef Hrozičnik, Václav Husa, Vlasta Kladivová, Dimitr Krandžalov, Jaroslav Procházka, Bohumila Zástěrová a Jaroslav Šedivý (výkonný redaktor).²⁶

Částečně – roztroušeně v obou archivních fondech, jež se k činnosti Československo-sovětského institutu ČSAV vztahují²⁷ – lze dohledat i zápisy ze schůzí redakčních rad časopisu *Sovětská věda – Historie* (*Sovětská historie*), které představují komplementární materiál ke stránkám samotného časopisu. Podoba časopisu, proměny titulních listů a složení redakcí svědčí o tom, že po celé období vycházení hledal svou tvář.

Od svého počátku v létě 1950 byl časopis *Sovětská věda – Historie* koncipován jako dvouměsíčník. Ovšem v roce 1950 vyšlo jediné dvojčíslo (září až prosinec), které bylo považováno za součást prvního ročníku (1950–1951). Do značné míry šlo o číslo slavnostní, uváděl ho dopis prezidenta republiky Klementa Gottwalda a slavnostní projev Zdeňka Nejedlého nazvaný „Otevíráme Československo-sovětský institut“. Ministr školství v něm zdůraznil, že tu jde přímo o existenci naší vědy: „Sovětská věda není jedna z mnohých věd. Je to dosud jediná věda postavená na marxisticko-leninský základ. Na základ jediné vedoucí k opravdovému vědění, k první i poslední

25 MUA AV ČR, f. Československo-sovětský institut 1950–1955, k. 12, inv. č. 165, *Sovětská věda – Historie*, nedatované složení redakční rady (1953–1954). Spolupracovníky časopisu byli Henryk Battowski (profesor Varšavské univerzity), Miroslav Bidlas (ČSI), Zdeněk Bradáč (student moskevské univerzity), Anton Florovskij (profesor Univerzity Karlovy), Miroslava Hauserová (Ústav dějin KSČ), Vladimír Hostička (student UK), Vladimír Kašík (asistent katedry dějin Komunistické strany Sovětského svazu, UK), Vladimír Kůrka (tamtéž), Josef Macůrek (profesor Masarykovy univerzity, Brno), Vladimír Matula (asistent Univerzity Komenského, Bratislava), Jaromír Mach (asistent Palackého univerzity, Olomouc), Václav Mejstřík (Vysoká škola pedagogická, Praha), Michal Mindoš (student moskevské univerzity), Jan Pečířka (asistent UK), Jaroslav Kladiva (docent katedry dějin KSČ, UK), Věra Olivová (asistentka UK), Josef Kos (Ústřední politická škola KSČ), Jaroslav Procházka (profesor katedry dějin KSČ, UK), Zdeněk Urban (asistent tamtéž), František Červinka (asistent UK), Vlasta Vesecká (asistentka UK), Oldřich Říha (profesor UK), František Šrom (aspirant ČSI), Milan Švankmajer (aspirant tamtéž), Jindřich Veselý (ředitel Ústavu dějin KSČ), Zdeněk Gavenda (student leningradské univerzity), Štěpán Štvrtecký (student tamtéž) a Josef Kočí (Historický ústav ČSAV).

26 Viz titulní list 5. ročníku časopisu *Sovětská historie* (1955). Ze složení redakčních rad tak vyplývá, že šlo částečně o historiky spjaté s činností Socialistické akademie (předválečné Historické skupiny) před rokem 1948, objevují se zde ovšem v hojnějším počtu také mladí marxističtí historici působící na Vysoké škole politických a hospodářských věd (poté v Historickém ústavu ČSAV), poúnoroví učitelé na Pedagogické a Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, samozřejmě také zaměstnanci samotného Československo-sovětského institutu. Relativně nevelké je zastoupení regionů mimo Prahu a také Slovenska, což zřejmě bylo dáno omezeným počtem prověřených „kádřů“ mimo centrum republiky.

27 MUA AV ČR, f. Československo-sovětský institut ČSAV 1953–1963 a f. Československo-sovětský institut 1950–1955.

pravdě. Marxismus-leninismus vylučuje nereální, čistě jen spekulativní hru s pojmy, pouhé jen si vymyšlení themat i libovolné jich řešení, jak to vidíme u velké většiny dnešní buržoazní, idealistické, jen na představách založené tzv. vědě (*sic*). (...) Československo-sovětský institut má proto velký úkol: zbavit i naši vědu toho, co na ní stále ještě leží z pseudovědy minulosti, a otevřít jí cestu k jediné pravé vědě, k marxisticko-leninské vědě“, což je věda „plánovitá, cílevědomá“ a „kolektivní“.²⁸ Za sovětskou stranu byl v zahajovacím dvojčísle uveřejněn projev akademika Borise Dmitrijeviče Grekova, jenž se stal pro Československo raných padesátých let ikonou sovětské historiografie – mimo jiné z toho důvodu, že podrobně vykládal Stalinovo historické myšlení, zvláště jeho výklad geneze feudalismu v Rusku.²⁹ Grekov ve svém projevu vyzdvihl sovětské studium československých dějin, ovlivněné i válečným pobytem Zdeňka Nejedlého v Moskvě, a stěžejní rysy sovětské vědy, spočívající v diskusích jako nejlepším nástroji vědeckého poznání: „V naší zemi je diskusím, tj. v podstatě kritice a sebekritice, věnována co největší pozornost. Máme za to, že touto cestou jde věda kupředu, a nejen věda, ale i celý náš život. Je to stimul, jenž nás vede kupředu ve všech oborech naší činnosti, a zejména v oboru vědy. Jsem přesvědčen, že v těchto časopisech, v pracích československo-sovětského výzkumného institutu, jehož otevření byl jsem dnes přítomen, budou publikovány nejenom informace o těch diskusích, které probíhaly v Sovětském svazu, ale i názory československých vědců, jichž si budeme muset všímat.“³⁰

28 NEJEDLÝ, Zdeněk: Otevíráme Československo-sovětský institut. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 1, č. 1–2 (1950–1951), s. 3. Zdeněk Nejedlý připojil ještě další charakteristiky sovětské vědy. Je podle něj „aktuální, spjatá se životem“, „pokroková“, „bojovná“, „kritická“, „lidová“ a „revoluční“. Také je „zásadová. Jsouc opřena o přesně vypracovaný a prověřený světový názor, nekolísá... Je filozofická v novém dialekticko-materialistickém smyslu. Není jen popisná, ani závislá na nahodilé empirii. Má myšlenku, vedoucí ideu, vyrostlou z prověřené skutečnosti.“ (Tamtéž, s. 4.)

29 Životopisný medailon viz GRACA, Bohuslav: Akademik B. D. Grekov. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 1, č. 3 (1951), s. 119–123. Grekovovy ideologické úvodníky vycházely tou dobou i v jiných časopisech v Československu, např. v *Časopise Matice moravské*. Boris Grekov (1882–1953) koncem 30. let patřil k zakladatelům historické slavistiky v Akademii věd SSSR. Tento obor souvisel se zájmem Sovětského svazu o dění ve střední Evropě, jehož důsledkem byl vznik Ústavu slovanských studií Akademie věd SSSR (*Institut slavjanovedě-nija Akademii nauk SSSR*) v roce 1947 (viz SOZIN, Ivan V. (ed.): *Istoriografija istorii južnych i zapadnych Slavljan*. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1987, s. 202 n.). Již z této jeho formální pozice v SSSR vyplýval Grekovův vliv na historickou vědu v Československu. Česky nebo slovensky také vyšly některé jeho monografie a soubory studií: *Zápas Rusi o zbudování státu* (Praha, Státní nakladatelství 1949), *J. V. Stalin a historická věda* (Bratislava, Pravda 1951) či *Kyjevská Rus* (Praha, Nakladatelství ČSAV 1953).

30 Projev akademika Borise Dmitrijeviče Grekova. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 1, č. 1–2 (1950–1951), s. 5–7, zde s. 5. Tento sovětský důraz na kritiku a sebekritiku vědců (diskuse) v mnohém vysvětluje i charakter vědecké práce 50. let v Československu, včetně diskusí nad tzv. *Maketou (Přehledem československých dějin)* apod.

Ve znamení kultu

První ročník časopisu, spadající do období vrcholícího Stalinova kultu, přináší řadu textů oslavujících přínos Vladimira Iljiče Lenina, a zejména Josifa Vissarionoviče Stalina historické vědě. Tak v převzatém článku ze sovětského časopisu *Voprosy istorii* bylo autorství normativních *Dějin VKS(b)* připisáno osobně Stalinovi,³¹ což samozřejmě ve výsledku činilo z této práce nejdůležitější historický spis oněch let: „Stručný výklad dějin VKS(b) je encyklopedií základních vědomostí v oblasti marxismu-leninismu. Jeho síla je v tom, že vykládá učení marxismu-leninismu na základě historických fakt a vychází z toho, že ‘takový výklad marxisticko-leninské teorie nejlépe prospívá věci, neboť na historických faktech možno lépe, přirozeněji a srozumitelněji demonstrovat základní ideje marxismu-leninismu, neboť samy dějiny VKS(b) jsou marxismem-leninismem v akci, neboť správnost a životnost marxisticko-leninské teorie byly prověřeny praxí, zkušenostmi třídního boje proletariátu a sama marxisticko-leninská teorie se rozvíjela a obohacovala v nejužší spojitosti s praxí, na podkladě zevšeobecnění praktických zkušeností revolučního boje proletariátu’.“³²

První ročník vedle zdůrazňování pokrokovosti sovětské vědy přinesl i některé podstatné informace o samotné sovětské vědě. Nedá se přehlédnout, že hlavní pozornost byla věnována moderním, zejména soudobým dějinám, revolucím jako přechodu mezi společenskými formacemi, boji proti imperialismu (aktuálně například proti účasti Spojených států ve válce v Koreji), koloniálnímu systému, boji za kolektivizaci, problémům sovětského bloku (odpadlické Jugoslávii), ale i novým učebnicím jako nástroji indoktrinace studentů.³³

Vedle ruských a sovětských dějin tu však – relativně okrajově co do rozsahu, ale nikoli co do významu – zaznívají i hodnocení domácího a zahraničního bá-

31 *Dějiny VKS(b)* byly vydány v Moskvě roku 1938 (včetně překladu do češtiny). V knize samotné je dílo označováno za kolektivní bez přesného uvedení autorů, nicméně se schvalující doložkou stranických orgánů. Stalinův přímý vliv na vznik tohoto díla snad lze spatřovat v dopise, který tvůrcům této „učebnice“ napsal v roce 1937 a v němž požadoval, aby dějiny komunistické strany byly vykládány v souvislosti s vývojem celého Ruska a posléze Sovětského svazu.

32 Historický význam knihy J. V. Stalina „Dějiny Všesvazové komunistické strany (bolševiků). Stručný výklad“. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 1, č. 6 (1951), s. 1–15, zde s. 4 (jednalo se o redakční článek převzatý z časopisu *Voprosy istorii* z roku 1948); dále viz např. GREKOV, B. D.: Lenin a historická věda. In: *Tamtéž*, č. 5, s. 1–17; TÝŽ: Josef Vissarionovič Stalin a historická věda. In: *Tamtéž*, č. 1–2, s. 8–32.

33 Viz např. BERCHIN, I. B.: SSSR v období boja za kolektivizaci poľnohospodárstva. In: *Tamtéž*, č. 6, s. 16–38; DRUŽININ, N.: Periodisace dějin epochy kapitalistických vztahů v Rusku: Úvodní pojednání. In: *Tamtéž*, č. 1–2, s. 49–62; PAŠUTO, V. – ČEREPKIN, L.: O periodisaci dějin Ruska v epoše feudalismu. In: *Tamtéž*, č. 7, s. 27–60; Závěry z diskuse o periodisaci dějin SSSR. In: *Tamtéž*, č. 8, s. 61–69; DÉRŽAVIN, N.: Boj národů Jugoslávie proti Titově klíče – boj za mír. In: *Tamtéž*, č. 4, s. 86–89; JERUSALIMSKIJ, A.: Dějiny usvědčující americké útočníky. In: *Tamtéž*, č. 1–2, s. 66–69; KALININ, N.: Mnichovský pakt a zrádčovská úloha anglických labouristů. In: *Tamtéž*, č. 6, s. 39–60; Úkoly sovětských historiků v oblasti nových a nejnovějších dějin. In: *Tamtéž*, č. 1–2, s. 33–46.

dání o československých dějinách,³⁴ a především první úkoly pro československé marxisticko-leninské historiky.³⁵ Tyto úkoly vyplynuly ze semináře pořádaného oddělením historie Československo-sovětského institutu 7. února 1951 v Národním klubu v Praze, jehož se účastnily tehdejší československé politické špičky – ministr Zdeněk Nejedlý, velvyslanec v Moskvě Karel Kreibich, zástupce generálního tajemníka Ústředního výboru KSČ a přední ideolog režimu Gustav Bareš, za sovětskou stranu pak Sergej Aksentěvič Stěgar z Leninova pedagogického institutu v Moskvě.³⁶ Celé zasedání, respektive diskusní setkání, řídil Václav Husa jako tehdejší vedoucí institutního oddělení historie.³⁷ V zahajovacím projevu Husa zdůraznil kompetenci Sergeje Stěgara jako velkého experta, jenž československým odborníkům radí pravidelně: „Právě při jeho přednáškách jsme si uvědomili, jaké nedostatky a mezery máme ještě u nás v naší historické vědě právě v tomto úseku našich dějin a co je třeba, abychom zde dohonili. (...) My jsme právě na přednáškách soudruha Stěgara poznali také, jakou mocnou zbraní v dnešním našem boji je historická pravda, jakou mocnou zbraní je historická pravda v boji proti přežitkům kapitalismu ve vědomí lidí a v dnešním našem boji proti imperialistickým podněcovatelům války.“³⁸

Jako další na tomto semináři promluvil archivář Klementa Gottwalda Jan Pachta, který informoval o vydávání *Spisů Klementa Gottwalda* jako základu pro badatelskou práci, zejména v oblasti dějin KSČ.³⁹ Následovalo podobně tezovité až bezobsažné vystoupení Miloše Gosiorovského, který se zaměřil na novou interpretaci moderních slovenských dějin po ruské bolševické revoluci, neboť moderní slovenské dějiny údajně nelze vykládat bez dějin sovětského státu, stejně jako bez bratrského soužití Čechů a Slováků. Jiří Hájek z Vysoké školy politických a hospodářských věd⁴⁰ hovořil

34 V rubrice „Dějiny Československa v sovětských posudcích“, která s výjimkou jednoho čísla nikdy nechybí. Odsuzuje se zde americká interpretace československých dějin, hodnotí se spisy Zdeňka Nejedlého, Oldřicha Říhy, Václava Husy (jeho marxistická periodizace národních dějin ve studii *Epochy českých dějin*) či Františka Grause.

35 O stavu a úkolech československé historické vědy. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 1, č. 4 (1951), s. 34–58.

36 Srv. HAVRÁNEK, Jan: Kontakty s vědou východního bloku a první styk se Západem. In: KOSTLÁN, Antonín – BARVÍKOVÁ, Hana (ed.): *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Praha, Archiv Akademie věd ČR 2000, s. 26. Autor Stěgara charakterizuje jako jednoho z těch, kdo měli při svých přednáškových pobytech v Československu za úkol „rozkrývat“ protisovětskou politiku USA. Připomeňme zvláště jeho knihu *Stručný nástin dějin USA (1918–1950)* (Praha, Rovnost 1951), která vzešla z jeho přednášek na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a v níž líčí hlavně americký imperialismus a boj proti sovětskému Rusku.

37 K osobnosti Václava Husy srv. MAUR, Eduard – NOVOTNÝ, Karel – URBAN, Otto: *Stručný životopis Václava Husy*. In: *Velké osobnosti Filozofické fakulty Univerzity Karlovy*, sv. 4: *Václav Husa*. Praha, Univerzita Karlova 1989, s. 11–27.

38 O stavu a úkolech československé historické vědy, s. 34.

39 K Pachtovi srv. KÁBOVÁ, Hana: Mladý Jan Pachta. In: JIROUŠEK, B. a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie*, s. 109–149 (viz pozn. 8).

40 K dějinám VŠPHV srv. zejména DEVÁTÁ, Markéta: Vysoká škola politických a hospodářských věd jako nástroj indoktrinace marxisticko-leninského vědeckého světového názoru. In: *Tamtéž*, s. 193–204; DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka: Vysoká škola politických a hospodářských věd, 1949–1953: Počátky marxistického vysokého školství.

o rozkladu české buržoazie ve vazbě na údajnou fašizaci předmnichovských elit. Karel Kreibich podobně přednesl své teze o českém politickém klerikalismu, jemuž podle něj napomáhal i Tomáš Garrigue Masaryk, který ve svých spisech náboženskou myšlenkou zatajoval pravou podstatu husitství a tím Čechům bránil v boji za národní osvobození. Ředitel Archivu Revolučního odborového hnutí Vladimír Soják poté „zdůraznil, že otázka dějin odborového hnutí musí být podřízena marxistickému hodnocení celkového boje dělnické třídy. Odborové hnutí samo nemůže a nikdy nemohlo hrát rozhodující úlohu v boji proti kapitalismu. Čím více však rostla úloha dělnické třídy jako dějinného činitele, tím významnější byla i úloha odborového hnutí. Základním úkolem dějin odborového hnutí je ukázat, jak v odborovém hnutí pronikalo revoluční pojetí odborové činnosti, tedy pojetí určené učením marxismu-leninismu. I pro naše odborové hnutí byla rozhodujícím mezníkem Velká říjnová socialistická revoluce a potom založení Komunistické strany Československa. Proto také pro dějiny odborového hnutí bude základem podrobné zpracování dějin KSČ.“⁴¹

Dalším řečníkem byl Jaroslav Kladiva z katedry dějin dělnického hnutí Vysoké školy politických a hospodářských věd, který se zaměřil na „výchovné poslání historické vědy“. Hovořil tak o tom, jak se svými kolegy coby učitelé katedry chápou dějiny vývojově a snaží se je podávat aktualizovaně. „Rovněž tak i naše skripta, a v budoucnosti i naše učebnice, mají za úkol stát se příspěvkem k ideologickému boji naší strany, mají pomáhat posluchačům v jejich boji proti nacionalismu, kosmopolitismu a buržoazním názorům na dějiny,“ ujišťoval Kladiva.⁴² V příspěvku Oldřicha Říhy, po únoru 1948 jmenovaného profesorem Karlovy univerzity, pak bylo nastoleno téma nejnovějších československých dějin a zároveň „otázka výchovy mladých vědeckých kádřů“.⁴³ Oldřich Říha, jeden z mála řečníků na semináři,

Obálka z třetího ročníku časopisu Sovětská věda – historie

In: DEVÁTÁ, M. – OLŠÁKOVÁ, D. – SOMMER, V. – DINUŠ, P.: *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*, s. 159–212 (viz pozn. 1).

41 O stavu a úkolech československé historické vědy, s. 44 n. (viz pozn. 38).

42 Tamtéž, s. 46.

43 Tamtéž, s. 47.

který se mohl pochlubit výraznější marxistickou prací,⁴⁴ se pustil i do dobově žádané sebekritiky, když připustil, že i v této jeho práci z roku 1946 je „celá řada nedostatků a chyb“, neboť použil buržoazní materiály, zkreslující dějiny: „Jedním z neobyčejně aktuálních úkolů naší historické vědy je odhalení úlohy zahraničního kapitálu u nás, a především úlohy amerického imperialismu. Právě soudruh Stěgar nám ukázal, jakým způsobem je třeba pracovat a co přinášet k problematice žhavé přítomnosti.“⁴⁵

Arnošt Klíma, další z čerstvých profesorů pražské univerzity, zdůraznil skutečnost, že mezi Prahou a regionálními vědeckými centry (Olomouc, Brno, Slovensko) neexistuje žádná vědecká spolupráce mezi historiky a nová interpretace dějin je tak dílem několika jednotlivců v Praze. Upozornil také na nutnost věnovat větší pozornost sovětským diskusím o periodizaci dějin a aplikovat je na československé poměry.⁴⁶

Třebaže celý seminář byl chápán jako diskusní, o skutečné diskusi lze hovořit až od okamžiku, kdy skončily předem připravené referáty. Ze zápisu, který se tvářil jako autentický přepis pronesených příspěvků (takže například jednotlivé referáty nejsou odděleny názvy a podobně), lze odlišit další vystoupení od referátů podle délky zápisu a také tím, že se zde znovu objevují jména některých řečníků. Vladimír Soják takto v diskusi požadoval přípravu soupisů tisků a časopisů s tematikou dělnického hnutí, načež ředitel Národní a univerzitní knihovny Václav Čejchan, další z členů meziválečné Historické skupiny, informoval o spolupráci knihovny s Ústavem dějin KSČ na „soupise socialistické literatury“.⁴⁷

Josef Macek, tehdy medievalista z Vysoké školy politických a hospodářských věd, zdůraznil význam práce na kolektivním *Nástinu československých dějin* a přihlásil se k úkolu vytvořit nový centrální historický časopis: „Ze zkušenosti práce na Nástinu dále plyne, po mém soudu, potřeba najít a postavit novou, zase konkrétní formu práce všech nás – ústřední historický časopis. Jeho vybudování a soustředění kádrů kolem něho je základ léčení těch nedostatků, o nichž zde bylo mluveno.“⁴⁸ Josef Polišenský, tehdy působící na Palackého univerzitě v Olomouci, se přimlouval za spolupráci s regiony, kterým lze pomoci s přednáškami a výstavkami o dělnickém hnutí, zatímco ony mohou být nápomocny například s rozpoznáním politického klerikalismu na venkově v meziválečné době.⁴⁹

S blížícím se koncem „diskusního večera“ se slova ujali také nejvýznamnější řečníci – nejprve sovětský host a posléze ministr Nejedlý. Sergej Stěgar znovu vyzdvihl zásadní Leninovu a Stalinovu roli pro poznání historického procesu, a především

44 ŘÍHA, Oldřich: *Hospodářský a sociálně-politický vývoj Československa 1790–1945*. Praha, Práce 1946.

45 O stavu a úkolech československé historické vědy, s. 47 n. Mimo jiné se mu jednalo o využití Akce studentské tvořivosti. Odmítl také návrh, aby se medievalisté přeškolovali na moderní dějiny.

46 Tamtéž, s. 49.

47 Tamtéž.

48 Tamtéž, s. 50.

49 Tamtéž, s. 51.

pro společnou práci všech sovětských historiků: „Nyní bych Vám chtěl říci, jaké problémy řeší naše historická věda a jaké jsou to společné problémy, které nás váží s Československem. Těmito problémy, jimiž se u nás zabývají novodobí historikové, jsou: otázka družby sovětského lidu s lidem Československa, otázka zpracování dějin spojenectví slovanských národů v boji proti fašismu v období druhé světové války. Tato družba slovanských národů má velkou a slavnou historii. My se touto velkou a slavnou minulostí musíme zabývat, musíme se o ni opřít ve svém boji proti imperialismu, v boji za socialismus a za komunismus.“⁵⁰

Závěrečné shrnutí patřilo Zdeňku Nejedlému. Upozornil na problém, který tehdy nepochybně komunisty trápil – nedostatek „kádrů“, jenž reálně vedl k tomu, že se museli mnohdy spoléhat i na osoby, jež nesdílely jejich světonázor (to ovšem už Nejedlý nerozváděl). Historii ocenil jako zbraň, kterou lze uplatnit za války, při budování komunismu i v boji proti imperialismu. Historikům pak kladl na srdce, že si ve svém výzkumu musí – po sovětském vzoru – klást jasné úkoly a plánovat. Sám za nejdůležitější úkoly považoval nové zhodnocení dějin první republiky a posledních pěti let od osvobození, jež se mu kryly s cestou k socialismu.⁵¹ Uzavření diskuse na sebe vzal jako hlavní pořadatel Václav Husa, jenž zdůraznil, že šlo o první z plánovaných diskusních večerů pořádaných Československo-sovětským institutem.

Třebaže záznam semináře je pouze jedním z textů otištěných v prvním ročníku časopisu *Sovětská věda – Historie*, bylo účelné se u něj podrobněji zastavit. Jednak totiž demonstruje, kdo byl na počátku padesátých let řazen k oněm „kádrům“ v československé historické vědě, jednak je z něj patrné, že soustředění na moderní dějiny a jejich (dez)interpretaci v duchu komunistické ideologie (marxismu-leninismu) bylo jednoznačným cílem, který byl vědomě využíván a zneužíván jako nástroj politické moci. Pro interpretaci tehdejších raných kariér zmíněných historiků je zásadním poznatkem, že se vědomě dali do služeb komunistické ideje, boje za komunistickou stranu a její vizi uspořádání společnosti.

Od prvního ročníku časopisu byla relativně jasná a ustálená struktura informací, které bude přinášet. Převládaly v něm překlady sovětských článků, šlo ale především o to, aby časopis zprostředkoval informace o sovětské historické vědě a jejích náhledech na dějiny, stejně jako na nejaktuálnější politické události. Přednostně též přibližoval sovětské diskuse o historickém procesu jako vzor pro obdobné diskuse československé a připomínal klíčové osobnosti tehdejší sovětské historické vědy (Boris Dmitrijevič Grekov, Jevgenij Viktorovič Tarle, Nikolaj Alexandrovič Maškin a další) v podobě jejich životopisných medailonů.

Druhý ročník se svým profilem od prvního ročníku příliš neodlišoval. Oslavována a rozebírána byla znovu díla sovětských revolučních vůdců,⁵² velká pozornost byla

50 Tamtéž, s. 52.

51 Tamtéž, s. 54.

52 Viz např. GREKOV, B. D.: V. I. Lenin o některých otázkách ruských dějin. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 2, č. 4 (1952), s. 433–447; NEJEDLÝ, Zdeněk: Stalinova práce „Ekonomické problémy socialismu v SSSR“. In: *Tamtéž*, č. 6, s. 721–725 (textu předchází redakční úvodník na stejné téma: Velký přínos k teorii marxismu-leninismu. In: *Tamtéž*, s. 717–721; následuje diskuse O významu statí J. V. Stalina „Ekonomické problémy socialismu v SSSR“ pro

opět věnována sovětským recenzím na téma československých dějin. Za zmínku tu stojí obsáhlé materiály k zahájení činnosti Československé akademie věd (dopis prezidenta Klementa Gottwalda, telegramy adresované Stalinovi a Gottwaldovi, pozdrav vedoucího sovětské delegace, filologa a ředitele Ústavu jazykovědy Akademie věd SSSR Viktora Vladimiroviče Vinogradova, projev předsedy vlády Antonína Zápotockého a pozdrav úderníka Josefa Ječného)⁵³ podobně jako záznam diskuse na ideologické vysokoškolské konferenci v Brně ve dnech 27. února až 1. března 1952, jež na popud ministra informací Václava Kopeckého rozvinula československý boj proti kosmopolitismu.⁵⁴

V dalším podobně koncipovaném ročníku,⁵⁵ připadajícím na rok 1953, kdy zemřeli Stalin a Gottwald, lze sledovat svým způsobem dovršení kultu těchto dvou osobností. Příkladem může být stať „Historický materialismus – theoretický základ historické vědy“, přejatá z časopisu *Voprosy istorii*. Text je to v mnoha ohledech zajímavý, neboť podává ucelený výklad toho, jak stalinistická historiografie chápala dialektický, a zejména historický materialismus: „Úhelným kamenem historického materialismu je poučka, že proces vývoje společnosti je reálný, materiálně podmíněný děj, probíhající na základě objektivních zákonů, existujících nezávisle na vůli lidí. Historický materialismus tvrdí, že zákony společenského vývoje jsou právě tak objektivní jako zákony přírody. Lidé nemohou tyto zákony ani změnit, ani zrušit, tím méně vytvářeti zákony nové. These historického materialismu o objektivnosti zákonů společenského vývoje je v zásadním protikladu k všemožným subjektivně idealistickým konstrukcím buržoazní pavědy.“⁵⁶ Společenské zákony působí sice nezměnitelně, ale většinou krátkodobě, a navíc narážejí na odpor „odumírajících sil společnosti“. Překonat tento odpor je vždy (v třídní společnosti) úkolem nové, pokrokové třídy. Historická věda pak má právě za úkol tyto historické zákonitosti,

československou historickou vědu. In: *Tamtéž*, s. 757–772); PROCHÁZKA, Jaroslav: Sedmý svazek Spisů J. V. Stalina. In: *Tamtéž*, č. 5, s. 565–573. Čtenáři se mohli seznámit také s přednáškami profesora Petra Nikolajeviče Tretjakova v Československu, jež byly věnovány významu Stalinových prací o marxismu v jazykovědě a ruským a sovětským dějinám.

53 Viz *tamtéž*, č. 6, s. 726–735.

54 MACEK, Josef: Z diskuse na I. ideologické konferenci v Brně. In: *Tamtéž*, č. 3, s. 428–430. Srv. samostatně publikovaný referát hlavního řečníka: *Proti kosmopolitismu jako ideologii amerického imperialismu: Projev Václava Kopeckého na 1. ideologické konf. vysokoškolských věd. pracovníků konané v Brně 27.2.–1.3.1952*. Praha, Orbis 1952; srv. MACEK, Josef a kol.: *Proti kosmopolitismu ve výkladu našich národních dějin*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1953 (sborník zachycuje přednášky na stejnojmenném semináři dne 29.5.1952 na Fakultě společenských věd VŠPHV, kde byl Josef Macek děkanem). Blíže viz JIROUŠEK, Bohumil: *Josef Macek: Mezi historií a politikou*. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2004, s. 37; DEVÁTÁ, M. – OLŠÁKOVÁ, D.: *Vysoká škola politických a hospodářských věd, 1949–1953* (viz pozn. 40).

55 Přesná struktura rubrik se dá dohledat jen v obsahu celého ročníku: Články a pojednání, Velká sovětská encyklopedie, Na pomoc učitelům dějepisu, Dokumenty, Z nových knih a časopisů, Z vědeckého života, Nekrology, Zprávy ČSI (druhá jmenovaná rubrika přinášela některá hesla z *Velké sovětské encyklopedie*).

56 Historický materialismus – theoretický základ historické vědy. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 3, č. 3 (1953), s. 313–332, zde s. 314.

dané „obecnými zákony vývoje lidské společnosti“, objevit a popsat pro jednotlivá období, státy a podobně, přičemž ovšem popis převažovat nad zobecněním v duchu historického materialismu.⁵⁷

Ve vazbě na devatenáctý sjezd Komunistické strany Sovětského svazu se v časopise také opakovaně zdůrazňovala nutnost kritiky a sebekritiky vědců, tak typická pro počátek padesátých let, někdy však mylně vykládaná jako svobodná diskuse. Zdaleka nejen podle tehdejší nejvýraznější představitelky sovětské historiografie Anny Michajlovny Pankratovové⁵⁸ „boj proti umlčování kritiky, proti pokusům schvalovat monopoly jednotlivých skupin vědců je nejdůležitější podmínkou pro to, aby se věda mohla rozvíjet a aby nedošlo ke stagnaci a zahnívání ve vědecké práci“.⁵⁹

Od sovětského vzoru k československým imitacím

Čtvrtý ročník časopisu, pod obměněným názvem *Sovětská historie*, vlastně v rozporu se svým názvem již více prezentoval původní výsledky české (československé) historické vědy, když zde mnohem výrazněji než v předchozích letech publikovali čeští (výjimečně i slovenští) historici, třebaže většinou jako autoři přehledů bádání o aktuálních tématech v Sovětském svazu.⁶⁰ Nepochybně se na tom podepsala i sku-

57 Tamtéž, s. 316 a 325. Stať kritizuje také řadu aspektů meziválečné sovětské historiografie, zejména Marrovu a Pokrovského školu, jež byly v SSSR počátkem 50. let tvrdě odmítnuty.

58 Životní příběh Anny M. Pankratovové (1897–1957) byl neobyčejně složitý. Její kariéra byla mnohokrát ohrožena (mj. jako žákyně Michaila Nikolajeviče Pokrovského, jehož byla nucena později kritizovat), přesto patřila k hlavním představitelům poválečné sovětské historické vědy. Byla autorkou prací o ruské revoluci v roce 1905 (viz její kniha *První ruská revoluce v letech 1905–1907*. Praha, Rovnost 1952), ale také středoškolských učebnic, které se v českých překladech používaly v 50. letech také v Československu. Pod její redakcí vycházely trojdielné *Dějiny SSSR* (1. svazek vyšel česky, 2. a 3. svazek slovensky), do češtiny i slovenštiny byla přeložena její kniha *Veliký ruský národ* (Praha, Svět sovětů 1954; Bratislava, Slovenská akademia vied 1954). Pankratovová vedla delegace sovětských historiků v zahraničí, mj. na sjezdu maďarských historiků v Budapešti roku 1953 či na 10. Mezinárodním kongresu historických věd v Římě roku 1955. Její osudy a dílo přibližují práce: ZELNIK, Reginald E.: *Perils of Pankratova: Some Stories of Soviet Historiography*. Seattle – London, University of Washington Press 2005, s. 12–80; BADIA, Larisa Viktorovna: *A. M. Pankratova: Istorik rabočego klassa SSSR*. Moskva, Nauka 1979.

59 PANKRATOVA, A.: Naléhavé otázky sovětské historické vědy. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 3, č. 5 (1953), s. 606. Článek poukazuje na řadu konkrétních „omylů“, jichž se dopustili sovětsští historici ovlivnění buržoazním idealismem. Je poměrně obtížné interpretovat jej v dobových ideologických kontextech, neboť je sice nepochybným přitakáním tehdejšímu režimu, zároveň ale některé pasáže lze číst i jako reálnou, byť opatrnou kritiku poměrů v sovětské historické vědě.

60 Viz JIROUŠEK, Bohumil: „Československá“ historiografie 1918–1992: Realita, nebo fikce? In: *Zrkadlenie – Zrcadlení: Česko-slovenská revue*, roč. 4, č. 3 (2007), s. 37–41. Různé české vlivy na slovenskou historiografii registruje Adam Hudek v knize *Najpolitickéjšia veda* (viz pozn. 16). Obecně lze říci, že čeští vědci ve 4. ročníku *Sovětské historie* informovali hlavně o dějinách sovětského hospodářství, a zvláště zemědělství, což nepochybně souviselo s aktuálně probíhající kolektivizací v Československu.

tečnost, že česká historická věda byla již dostatečně indoktrinovaná marxismem-leninismem, takže dokázala produkovat původní statě v sovětském duchu, a rozšířila se i autorská základna časopisu. Navíc je zřejmé, že časopis *Sovětská historie* musel vedle plnění ideologických úkolů pro sebe naléhavěji hledat i čtenářský okruh. Především bylo nutno reagovat na založení *Československého časopisu historického*, který od roku 1953 vydával Historický ústav ČSAV jako ústřední historické periodikum. Redakční orgány tedy stály před těžko splnitelnou výzvou zatraktivnit časopis *Sovětská věda* pro českého čtenáře. Od roku 1953 nicméně hledaly způsob soužití s novým časopisem zejména v rozdělení úkolů mezi obě periodika.⁶¹

Sovětská věda se ve svém čtvrtém ročníku soustředila na úspěchy budování Sovětského svazu od října 1917 (elektrifikace, výstavba kolchozů a podobně),⁶² na jeho obranu proti údajným intrikám zahraničních imperialistů⁶³ a také na dějiny československo-sovětských vztahů.⁶⁴ Dále byla například představena ukázka z připravované knihy Filozofického ústavu Akademie věd SSSR *Historický materialismus*,⁶⁵ práce Jaroslava Procházky oslavovala výročí založení Komunistické internacionály jakožto „ztělesnění proletářského internacionalismu“ a „uskutečnění mezinárod-

61 První doklad o hledání vztahu s *Československým časopisem historickým* lze najít – díky částečnému překryvu redakčních rad – dokonce už na konci dubna 1952, kdy se *Československý časopis historický* teprve začínal připravovat. V zápise ze schůze redakční rady časopisu *Sovětská věda – Historie* z 29.4.1952 je uvedeno: „Redakční rada pověřila s. Vávru, aby se obrátil na s. prof. Klímu s návrhem na rozdělení práce mezi SV-H a ČČH.

a) ČČH by zachycoval a recenzoval zásadně důležité práce. Informativně by je přinášela SV-H.

b) Recenze prací o českých dějinách by přinášel ČČH (návrh s. Hejla).

c) Stanovisko k sovětským pracím bude zaujímat ČČH (návrh s. Vávry). SV-H bude přinášet o pracích sovětských autorů pokud možno původní posudky nebo referáty (na návrh s. doc. Macka). Překládat se budou jen zásadní posudky z čas[opisu] Bolševik.“

(MUA AV ČR, f. Československo-sovětský institut 1950–1955, k. 12, inv. č. 431, Zápis z porady redakční rady SV-Historie dne 29.4.1952.)

62 Viz např. PROCHÁZKA, Jaroslav: Sovětský lid v boji za komunistickou výstavbu. In: *Sovětská historie*, roč. 4, č. 4 (1954), s. 449–469; KURKA, Václav.: O hospodářských základech svazku dělníků a rolníků v období obnovy národního hospodářství SSSR. In: *Tamtéž*, č. 3, s. 346–364; LJAŠČENKO, P. I.: Národní hospodářství SSSR v období obnovy (1921–1925). In: *Tamtéž*, s. 322–345; KRANDŽALOV, Dimitr: Počátky feudalismu v nejnovějších pracích sovětské historické vědy. In: *Tamtéž*, č. 2, s. 214–229; KLADIVOVÁ, Vlastimila: Příprava hromadné kolektivizace a rok přelomu v sovětském zemědělství. In: *Tamtéž*, č. 4, s. 470–489; CHAŇKOVSKIJ, A.: Elektrifikácia – důležitý prostriedok ďalšieho upevnenia materiálo-technickej základne poľnohospodárstva. In: *Tamtéž*, s. 490–502.

63 Viz RUBINŠTEJN, N. L.: Zahraniční politika Sovětského svazu v boji proti imperialistickým plánům hospodářského zotročení a politického obklíčení SSSR. In: *Tamtéž*, č. 5, s. 600–625; MATVEJEV, V. A.: Krach pokusov západných mocností rozpútať svetovú vojnu proti Soviet-skému zväzu v rokoch 1938–1939. In: *Tamtéž*, s. 643–670.

64 Viz HAUSEROVÁ, Miroslava: Boj československého lidu na obranu a za uznání Sovětského Ruska (1919–1920). In: *Tamtéž*, č. 1, s. 34–47.

65 Úloha lidových mas v dějinách. In: *Tamtéž*, č. 2, s. 161–174.

ního spojení revolučního a dělnického hnutí na celém světě“⁶⁶ a přirozeně nebylo možné opomenout inspiraci desátého sjezdu Komunistické strany Československa z hlediska úkolů historické vědy. Klišovitě vyznívající redakční úvodník pátého čísla v tomto ohledu upozornil na nedostatečné přejímání sovětských zkušeností, což mělo za následek nejrůznější obtíže při výstavbě socialismu v Československu.⁶⁷ Hlavní úkoly pro historickou vědu však údajně vyplynuly z referátu prvního tajemníka Ústředního výboru KSČ Antonína Novotného, který podtrhl „význam vědy a vědeckého bádání pro výstavbu socialismu.“ Z Novotného obecných proklamací a floskulí o roli vědy redakce časopisu vyvodila, že historická věda musí plnit „své poslání při výchově pracujících v duchu proletářského internacionalismu a socialistického vlastenectví“, tj. mimo jiné psát „nové a lepší učebnice dějin národních i všeobecných“ a zdůrazňovat roli mas v dějinách, což bylo v uplynulých letech – v důsledku takzvaného kultu osobnosti – někdy opomíjeno.⁶⁸

Na startu posledního, pátého ročníku redakce časopisu *Sovětská historie* pocítila potřebu zamyslet se nad svým posláním. Snad si ho ve světle současných politicko-ideologických změn chtěla znovu ujasnit nebo jen prostě obhájit svou vlastní existenci, možná že už toto poslání ale přestávalo být jasné i určujícím autoritám tehdejší historické vědy. „Dosavadní čtyři ročníky ‘Sovětské historie’ (Sovětské vědy – Historie) ukazují, že náplň časopisu se měnila a s ní že se měnilo i zaměření a poslání časopisu,“ psalo se v úvodníku prvního čísla. „V prvních dvou letech převládal pasivně tlumočnický ráz. Redakce viděla hlavní úkol Sovětské vědy – Historie v tom, aby časopis přinášel překlady prací o theoretických zásadách a badatelských výsledcích sovětské historické vědy. Důraz byl kladen na všechny zásadní otázky diskutované sovětskými historiky a na studie, články a recenze, které sovětsští historikové věnovali otázkám československých dějin.“ Pojmenovat další dva ročníky už tak jednoduché nebylo a redakce se tomu vyhnula tím, že je představila jako počátek cesty k větší samostatnosti: „V letošním roce je třeba v nastoupené cestě možno a nutno jít (*sic*) ještě důsledněji. Na místo pasivního tlumočení a přenášení výsledků sovětské historické vědy přímými překlady je třeba zařadit soustavnou informaci hodnotícími recenzemi a přehledy o badatelských úspěších sovětských historiků. Nadále je nutno překládat a tím široce zpřístupňovat jen základní theoretické stati osvětlující a vymezující nejzávažnější problémy studia dějin.“ Ostatní, jako osvětlovat československo-sovětské vztahy, ale také přispívat vlastním dílem k poznání dějin Sovětského svazu, už mělo být úkolem českých a slovenských historiků. Úkoly pro rok 1955 byly dány dvoustým výročím zřízení Lomonosovovy univerzity v Moskvě, padesátým výročím ruské revoluce z roku 1905 („první veliké lidové revoluce epochy imperialismu“) a desátým výročím osvobození Československa Sovětskou armádou.⁶⁹

66 PROCHÁZKA, Jaroslav: K 35. výročí založení Komunistické internacionály. In: *Tamtéž*, č. 2, s. 175–195, zde s. 175.

67 Desátý sjezd Komunistické strany Československa a některé úkoly historické vědy. In: *Tamtéž*, č. 5, s. 593–599.

68 *Tamtéž*, s. 595 n.

69 Úvodem k pátému ročníku „Sovětské historie“. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 1 (1955), s. 1 n.

Z daných témat byla evidentně prioritou ruská revoluce let 1905 až 1907, neboť od ní údajně vedla „přímá vývojová linie“ k říjnové revoluci roku 1917. Československo-sovětský institut ČSAV ve spolupráci s Československo-sovětským institutem Slovenské akademie věd, Slovanským ústavem ČSAV, Historickým ústavem ČSAV, Muzeem V. I. Lenina v Praze, Orientálním ústavem ČSAV, Ústavem dějin KSČ a Ústavem pro českou literaturu ČSAV tak ve dnech 19. až 21. října 1955 uspořádal celostátní konferenci k této události a jejímu ohlasu v našich zemích. Na konferenci, zahájené Zdeňkem Nejedlým, vystoupili s hlavními referáty Anna Michajlovna Pankratovová, Oldřich Říha, Jurij Křížek a Miloš Gosiorovský. Zatímco sovětská historička hovořila o samotné ruské revoluci, českoslovenští referenti sledovali její dobové přeceňované ohlasy, zejména v českých zemích. Ke všem vystoupením byly navíc připraveny koreferáty a diskusní příspěvky, většinou konkretizující tyto ohlasy v určitém menším regionu (Halič, Ostravsko, ale třeba i Bulharsko).⁷⁰

Dalšími velkými tématy pátého ročníku časopisu se stala druhá světová válka, konkrétně její východní fronta a role sovětských partyzánů u nás, respektive vývoj československo-sovětských vztahů v letech 1935 až 1955. Z hlediska dějin historiografie tu najdeme i mimořádně zajímavý a dodnes cenný článek Václava Husy o vztazích československých a sovětských historiků v prvním poválečném desetiletí.⁷¹ Autor samozřejmě nemohl opomenout „mimořádné“ zásluhy Zdeňka Nejedlého jako jednoho ze zakladatelů Ústavu slovanských studií Akademie věd SSSR za druhé světové války, zejména však zachytil snad všechny pracovní návštěvy (přednášky a badatelské pobyty) sovětských historiků v Československu v letech 1945 až 1955. Kromě toho zhodnotil dobové sovětské práce k československým dějinám a nezapomněl – byť již v obecnější rovině – ani na tehdejší pobyty československých historiků a archeologů v Sovětském svazu a na vzájemné diskuse mezi historiky východního bloku, tak jak se rozvíjely od sjezdu maďarských historiků v Budapešti roku 1953.⁷²

70 Celostátní konference k výročí první ruské revoluce v letech 1905–1907. In: *Tamtéž*, č. 6, s. 671 n. Po tomto úvodníku následují texty referátů a dalších příspěvků z konference. Vedle výše uvedených referentů hovořili Jan Beránek, Vladimír Brett, Fedor Gondor, Andělín Grobelný, Pavol Hapák, Růžena Havránková, Karel Herman, Vladimír Hostička, Eleonóra Kisslingová, Oldřiška Kodedová, Josef Kolejka, Zdeněk Konečný, Josef Macůrek, Václav Peša, T. Pokora, Pavel Reiman, Zdeněk Šolle, Jaroslav Valenta, Jaroslav Vávra a Karel Kreibich. Mimo konferenci je tu otištěn i příspěvek M. Hrbka na téma ohlasu revoluce roku 1905 mezi slovenskými dělníky.

71 HUSA, Václav: Československo-sovětská spolupráce na poli historické vědy 1945–1955. In: *Tamtéž*, č. 3–4, s. 297–307. Dané číslo časopisu bylo koncipováno k 10. výročí osvobození Československa.

72 Husův přehled na dalších stránkách téhož čísla časopisu doplnili drobnými příspěvky na způsob „koreferátů“ Jan Eisner (Naše diskuse se sovětskými archeology) a Jaroslav Vávra (Deset let studia dějin Sovětského svazu a československo-sovětských styků). K významu maďarského sjezdu historiků v roce 1953 a Mezinárodního kongresu historických věd v Římě o dva roky později srv. JIROUŠEK, Bohumil: Konec izolace? Českoslovenští historikové v Římě roku 1955. In: *Historický obzor*, roč. 14, č. 9–10 (2003), s. 229–231. V obecnějších souvislostech viz TÝŽ (ed.): *Česká a československá účast na mezinárodních kongresech historických věd*. České Budějovice, Jihočeská univerzita 2006, zvláště s. 56 n. Na sjezdu v Budapešti v červnu 1953 byly naplánovány společné mezinárodní sborníky k výročí

Článek Václava Husy tak poskytuje mimo jiné velmi hodnotný pramen k poznání procesu sovětizace české historické vědy.⁷³

Redakční rada však tehdy – možná i pod tlakem prezidia Československé akademie věd – kromě dalšího poslání časopisu uvažovala také o jeho periodicitě. Jaroslav Vávra za Československo-sovětský institut ČSAV v květnu 1955 vedení akademie navrhoval změnu *Sovětské historie* na čtvrtletník a zároveň sděloval, že „Sovětská historie snižuje stránkový rozsah ročníku o 14 archů“.⁷⁴ Prezidium ČSAV, vydávající časopisy od počátku roku 1955 v Nakladatelství ČSAV,⁷⁵ však v září rozhodlo o sloučení časopisů *Sovětská historie* a *Sovětská jazykověda* do časopisu jediného, pro nějž se hledal vhodný název. Třebaže titul *Československá rusistika* nejprve neschválilo, nakonec se lepší nenašel a časopis pod tímto názvem od roku 1956 začal vycházet (od roku 1957 již jen jako časopis čistě filologický).⁷⁶

Na obálce čísla ze čtvrtého ročníku je patrná změna názvu časopisu

ruských revolucí v letech 1905 a 1917, ale i k výročí husitského hnutí, selských válek v 15. a 16. století či k výročí osvobození od fašismu.

- 73 Z textů obracejících se hlouběji do minulosti zde najdeme i další zajímavý článek Václava Husy: K diskusi o dvou základních stadiích vývoje kapitalismu. In: *Sovětská historie*, roč. 5, č. 5 (1955), s. 602–605. Autor zde naznačuje i vztah k podobným diskusím okolo chystaného *Přehledu československých dějin*.
- 74 MUA AV ČR, f. Československo-sovětský institut ČSAV 1953–1963, k. 16, inv. č. 106, Vydávání časopisů *Sovětská věda*, dopis Jaroslava Vávry z 12.5.1955 adresovaný 8. sekci ČSAV. Pisatel zde mj. sděluje, že ústavní rada ani redakce časopisu nedoporučují případné sloučení časopisů *Sovětská historie* a *Sovětská jazykověda*.
- 75 Dosud akademické časopisy vydávaly přímo jednotlivé ústavy a teprve s rozvojem celood akademického nakladatelství bylo jejich vydávání centralizováno. Lze předpokládat, že v dané souvislosti Prezidium ČSAV začala zajímat též ekonomická stránka fungování časopisů. K této změně viz MUA AV ČR, f. Československo-sovětský institut 1950–1955, k. 12, inv. č. 157, Publikace ČSI – časopisy, převzetí nakladatelstvím ČSAV.
- 76 *Tamtéž*, f. Československo-sovětský institut ČSAV 1953–1963, k. 16, inv. č. 106, Vydávání časopisů *Sovětská věda*, dopis Jaroslava Vávry A. V. Isačenkovi z 15.9.1955. Podle tohoto dopisu měli v redakční radě nového periodika z historiků nadále zůstat Jaroslav Vávra a Josef Hrozičnick, vedle toho mělo být pět historiků zastoupeno v redakčním kruhu. V dopise Předsednictvu 8. sekce ČSAV z 18.2.1956 Jaroslav Vávra navrhoval namísto neschváleného názvu *Československá rusistika* dvě možné alternativy: Časopis Československo-sovětské-

To však již byla labutí píseň časopisu *Sovětská věda – Historie*, respektive *Sovětská historie*, neboť z ekonomického pohledu – s ustupující rolí ideologického dogmatismu – se časopis nevyplácel, a zejména se celý koncept přežil jako takový. Řada časopisů *Sovětská věda* již svým názvem akcentovala, že v ní půjde především o překlady sovětských textů, což po odeznění tvrdého stalinismu ztratilo na aktuálnosti. Původní tvorba československých historiků se pak do takto pojatého časopisu nehodila, a to ani po změnách názvu. Se zakládáním nových domácích periodik bylo zjevné, že *Sovětská historie* se oproti nim nemůže pochlubit dostatečným zájmem čtenářů. Zejména však svou „historickou úlohu“ už splnila a stala se reliktem stalinismu – české a slovenské historiky seznámila se sovětskou historiografií počátku padesátých let možná lépe, než bylo později československým komunistům milé. Informace o tom, jak má vypadat nová československá historiografie podle převzatých ideologických šablon, byly nasnadě a řada historiků – zejména moderních dějin – pak neměla problém je aplikovat a „vézt se“ na vlně ideologického konformismu (s jistým omezením ve druhé polovině šedesátých let) třeba až do konce komunistického režimu.

I samotný Československo-sovětský institut a jeho reorganizace v éře komunismu jsou ukázkou toho,⁷⁷ že primárně ideologicky pojaté pracoviště nemůže obstát před logikou vědeckého vývoje. Je nuceno následovat proměny vládnoucí ideologie, čímž se z vědeckého diskurzu do určité míry již předem vylučuje, jakkoli by chtělo vývoj vědy určovat...

Článek vznikl v rámci projektu „Karel Stloukal a československo-italské vztahy“ Grantové agentury ČR, číslo P410/12/0726.

ho institutu ČSAV a SAV (což preferoval) nebo Časopis pro ruský jazyk, literaturu a dějiny SSSR (*tamtéž*).

77 Vedle nastíněných institucionálních změn v 50. letech je třeba upozornit na krátkodobý pokus z druhé poloviny 60. let o vymanění z ideologického područí, když institut pod názvem Ústav dějin evropských socialistických zemí ČSAV krátce vedl Josef Macůrek (viz MACŮREK, Josef: *Úvahy o mé vědecké činnosti a vědeckých pracích*. Brno, Matice moravská 1998, s. 82).